

активність, загострити почуття непримиренності до негативних явищ. Лише неформальний, ціннісно-орієнтований та творчо організований процес правового виховання дітей здатний сформувати у них основи правової культури в контексті потреб молоді демократичної України.

Література:

1. Гегель В.Ф. Философия права. – М.: Наука, 1990. – 564с.
2. Кант И. Из «Лекций по этике» // Этическая мысль. – М., 1988. – 457с.
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Метафизические начала учения о праве. – М., СПб, 1995. – Ч.1. – 387с.
4. Козюбра Н.И. Перестройка и правовое воспитание советских граждан. – К., 1989. – 345с.
5. Коцюба О. Правологія – наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини // Право України. – 2003.– №8. – С. 100
6. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. М.: Норма.- 1997. - 546 с.
7. Павелків Р.В. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексії в учнів початкових класів // Актуальні проблеми психології / За ред. С.Д.Максименка, Л.М. Карамушки – К., 2002. – Т.1. – Ч.5.– С. 121 – 129.
8. Семитко А.Р. Развитие правовой культуры как правовой прогресс. – Екатеринбург, 1996. – 246с.
9. Синюкова Т.В. Правовая культура // Теорія государства и права. – Саратов, 1995. – 345с.
10. Теорія держави і права // Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. та ін. – К., 1995. – 435с.
11. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т.1.: Правила та порядок: Пер. з англ. – К: Сфера, 1999. – 324с.

Целью статьи есть презентация инновационных методических подходов к формированию у младших школьников представлений о правах и обязанностях.

The aim of this article is the presentation of innovative methodological approaches in the formation of the image of laws and duty's of infant school pupils.

УДК 504:37.03

К.В. Кравченко
м. Київ, Україна

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

Пошук і визначення шляхів ефективності формування соціально-екологічної відповідальності у старшокласників передбачає знання й оцінку її реального стану, які, в свою чергу, зумовлюють стратегію й тактику екологічної освіти й виховання в сучасних умовах.

Різноманітні аспекти проблеми виміру відповідальності особистості інтенсивно обговорюються в науковій літературі. До розробки питання так чи інакше звертались Г. Айзенк, Б. Ананьєв, В. Анненков, Є. Бажин, Є. Голинкіна, О. Леонт'єв, Т. Мальковська, Є. Никонорова, Н. Огренич, Ю. Ожогов, А. Петровський, К. Платонов, Н. Тен, Л. Фрідман, М. Шилова, А. Єткінд та інші.

Розширення спектру досліджень відповідальності фахівцями різних галузей знань – це не тільки свідомість актуальності проблеми, а й констатація її недостатнього концептуального опрацювання. Не дивлячись на те, що завдання є складним, його вирішення можливе на міждисциплінарному рівні.

Аналіз результатів теоретичних і емпіричних досліджень дозволяє зробити висновок про те, що найбільш вивчено практичний бік питання: в низці досліджень розробка проблеми доведена до конкретного інструментарію (соціологічного, психологічного, педагогічного і т.п.), тоді як досягнення світової і вітчизняної науки в галузі психології та педагогіки,

пов'язані з методикою вимірювання відповідальності, атрибуцією відповідальності потребують узагальнень, вимагають філософського осмислення і «головне – ще слабо використовуються у вихованні соціальної відповідальності особистості» [1, с.110-118].

Наявність у науці розбіжностей у розумінні й тлумаченні термінів «критерій» та «показник» викликає необхідність внести уточнення в термінологічний апарат нашого дослідження. Вважаємо за доцільне «розвести» поняття «критерій» та «показник», маючи на увазі під першим загальну інтегративну характеристику явищ, дій, процесів, які піддаються спостереженню, оцінці, так чи інакше фіксуються, а під другим - цілий комплекс зв'язків, що дає більш конкретніші їх характеристики. За такою логікою, критерій включає показники, конкретизуючі його зміст.

Вивчення соціально-філософської, психолого-педагогічної літератури виявило, що проблема критеріїв і показників соціально-економічної відповідальності належить до найменш розроблених в сучасній науці. Деякі аспекти висвітлені в працях І. Зверєва, Є. Никонорової, Ю. Ожогова, А. Сидельковського, І. Суравегіної та ін.

Так, А. Сидельковський, поряд із класифікацією методів і методик вивчення та формування ставлення школярів до природи, пропонує систему критеріїв і показників. Автор поділяє критерії на зовнішні й внутрішні, а потім в кожній з груп виділяє підгрупи. Сукупність критеріїв зовнішнього боку ставлення до природи охоплює три взаємопов'язані підгрупи, серед яких: група критеріїв реального предметного змісту відношень; група критеріїв, що визначає його реальну діяльність; група понятійних критеріїв, що відображає природні явища, засвоєні школярами, їх діяльність. Сукупність критеріїв внутрішнього боку відношень охоплює всі взаємозв'язки, різноманітні групи свідомих, виборчих, індивідуальних, психічних зв'язків з природою, сформованих у школярів вихованням і діяльністю. А. Сидельковський конкретизує і групу внутрішніх критеріїв, виділяючи при цьому реальні критерії та ідеальні (або уявні). Далі критерії зазнають ще більшої деталізації. Даний підхід, на нашу думку, недостатньо технологічний, оскільки багатих складових ускладнюють одержання цілісного уявлення про рівень сформованості відповідального відношення до природи.

Ю. Ожогов і Є. Никонорова реалізують інший підхід: виділяючи критерій соціально-екологічної відповідальності, розкривають їх через конкретні показники, що визначаються за допомогою відповідей респондентів на низку питань (наприклад: «Як Ви вважаєте, чи властиво молодим людям почуття історичної відповідальності до збереження природи нашої країни в інтересах сьогодення і майбутнього?» і т.п.) [2, с.61].

На основі аналізу різноманітних наукових джерел можна зробити висновок, що проблему вимірювання соціально-екологічної відповідальності швидше поставлено, ніж вирішено, внаслідок чого потребується її серйозне наукове вивчення.

У відповідності до структурних компонентів соціально-екологічної відповідальності розроблена система критеріїв, що охоплює когнітивний, ціннісно-орієнтаційний, діяльнісний критерій.

Кожний із зазначених критеріїв розкривається через перелік показників, відображаючих їх характеристики, котрі спостерігаються й фіксуються.

Показники когнітивного критерію. Екологічна підготовка старшокласників передбачає наявність інтересу початково до сучасних екологічних проблем, а потім і до екологічних знань. Таким чином, першим показником когнітивного критерію є суб'єктивний інтерес до екології, екологічних проблем. Екологічна підготовка неможлива без прагнення одержувати додаткову інформацію з питань взаємодії суспільства і природи. Інформованість надає імпульс такому процесу, як формування й розвиток у юнаків і дівчат еколого-пізнавальних інтересів. Відтак, інформованість, що підтримується стійкою зацікавленістю до екології, переростає в систематичну роботу з розширення й поглиблення знань у цій галузі.

Структура знань, з яких складається екологічна підготовка, включає три взаємопов'язаних блоки: еколого-світоглядні знання, спеціальні екологічні знання й знання, що відбивають взаємозв'язок екології з економікою, політикою, релігією і т.д.

Світоглядну основу екологічної підготовки створюють знання основних законів і закономірності функціонування екологічних і соціальних систем, розуміння єдності природи і суспільства, багатогранності взаємозв'язків людини і природного середовища. Розуміння перспектив взаємодії суспільства і природи в сукупності із знанням реальної екологічної обстановки виступають не лише як важлива передумова екологізації світогляду, а й як один із показників екологічної підготовки старших школярів.

Спеціальні екологічні знання сприяють поглибленню інтересу до наукових засад природокористування. Ці знання включають різномасштабні аспекти: від уявлення про глобальну і «внутрішню» екологічну обстановку до способів екологізації виробництва. Як показники, що відбивають рівень спеціальних екологічних знань, необхідно назвати розуміння причин погіршення екологічної ситуації: знання джерел забруднення, які найбільшою мірою впливають на стан навколишнього середовища в країні, а також створюють напругу в своєму регіоні, уявлення про шляхи попередження екологічної небезпеки, збереження й оздоблення природного середовища.

Знання «суміжного» характеру мають на увазі розвиток інтересу до проблем і знання, що відбивають взаємозалежність екології з економікою, політикою, релігією і т.д. Екологічна підготовка не вичерпується розширенням та поповненням «багажу» екологічних знань, вона передбачає розуміння сутності явищ і процесів, які відбуваються на сучасному етапі взаємодії суспільства і природи, вміння користуватися одержаними знаннями, співставляти факти і реально оцінювати стан навколишнього природного середовища, висловлювати обґрунтовані міркування, прогнозувати результати наслідків впливу на природу й уміти приймати рішення в тій чи іншій ситуації.

Таким чином, ми визначили основні показники, згідно з якими можна зробити висновки про реальний стан екологічної підготовки старшокласників:

- інтерес до екологічних проблем, екологічних знань;
- інформованість про екологічну ситуацію в глобальному вимірі і знання внутрішньоекологічної обстановки;
- уявлення про перспективи взаємодії суспільства і природи;
- прагнення до одержання додаткової інформації з екологічних питань;
- розуміння сутності відповідальності, екологічної культури;
- визначення й розуміння причин погіршення екологічної ситуації;
- знання про джерела, які негативно впливають на природне середовище;
- розуміння способів і шляхів оптимізації стану довкілля, природокористування.

Перейдемо до обґрунтування виділення ціннісно-орієнтаційного критерію.

Припустимо, що певний інтелектуальний рівень в галузі засвоєння екологічних знань і вмінь старшокласниками досягнутий. Як вони використовують одержані знання? Чи зможуть усвідомити, що відбувається, і яким буде сутність стурбованості станом навколишнього середовища?

Про екологічне самопочуття старшокласників, ступінь усвідомлення юнаками й дівчатами особистої відповідальності за стан екологічної обстановки можна міркувати на основі розгляду їх оцінних відносин, серед яких необхідно виділити:

- ставлення до природи;
- сприйняття стану навколишнього середовища;
- ставлення до екологічних ідеалів і цінностей;
- ставлення до необхідності особистої участі в екологічній діяльності.

Ставлення до природи як до унікального явища, розуміння її «внутрішньої» цінності сполучається із усвідомленням людиною самої себе як частини всього живого, визначає пріоритети в системі загальнолюдських цінностей.

Ставлення до навколишнього середовища знаменує суттєво новий ступінь розвитку особистості: перетворення знань у стійкі переконання людей «за умов початкової

необхідності охорони й оздоровлення навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, дотримання природоохоронного законодавства і т.д.»

Переконання – це складне утворення, що охоплює знання, ціннісні орієнтації, емоційно-чуттєве і вольове начало. Вказані компоненти (когнітивний, емоційний, поведінковий) складають «органічну» діалектичну єдність у сформованих екологічних переконаннях. Проте в процесі розвитку школяра не завжди відбувається синхронне формування різних за змістом компонентів, це викликає ускладнення не лише в оцінці рівня сформованості переконань, а й емпіричної інтерпретації.

Отже, одним із показників слід розглядати екологічні переконання, які в своїй цілісності являють собою екологічну переконаність.

Оскільки особливості когнітивного компонента екологічних переконань вже були описані, приділимо увагу «емоційному компоненту», який за силою вікових і психологічних рис юнацтва грає важливу роль у становленні переконань. А саме розглянемо знання оцінюючих міркувань, до яких належать і такі:

- ставлення людини до природи може бути моральним і аморальним, бо в ньому виявляється і ставлення до інших людей, що приносить їм користь чи шкоду;
- кожен день життя людини має бути повнокровним; але не можна жити одним днем - без перспективи, без життєвої мети;
- людині корисно поєднувати свої інтереси із запитамі суспільства, щоб посилити власні дії суспільною підтримкою.

Інформація, одержана в результаті аналізу оціночних відношень і міркувань, дозволить зробити висновки про установки й орієнтації старших школярів у сфері екології.

Усвідомлення відношення до необхідності охорони навколишнього середовища виявляється у шкільної молоді в необхідності особистої участі в екологічній діяльності. При цьому особливу увагу слід приділити виявленню позиції особистості.

Розкриваючи сутнісну характеристику позиції особистості, Б. Ананьєв відзначає: «Позиція особистості як суб'єкта суспільної поведінки і різноманітних соціальних діяльностей становить складну систему відношень особистості (до суспільства в цілому, і спільноти, до якої вона належить, до праці, людей, самої себе), установок і мотивів, якими вона керувалася в своїй діяльності, мети і цінностей, на які спрямована ця діяльність» [3, с.229].

Про «відправну» точку діяльності, її «спонукально-відтворюючий» характер (за визначенням О. Леонтьєва) можна стверджувати на основі вивчення мотивів поведінки шкільної молоді. До того ж, необхідно враховувати, що уявлення про мотивацію участі - неучасті старшокласників в екологічній діяльності (одержанні в результаті аналізу їх самооцінок) можуть носити досить приблизний характер за відношенням до істинної мотивації окремих поведінкових актів і поведінки в цілому.

Виділення змістотворчих мотивів, виступаючих основними збудниками діяльності, і мотивів-стимулів, які відіграють у поведінці другорядну роль становить складність, тому їх фіксація викликає труднощі.

Таким чином, до комплексу показників, що відбивають ціннісно-орієнтаційний критерій, входять:

- оцінні відношення;
- оцінні міркування;
- потреба реалізувати свої екологічні позиції, установки в практичній екологічній діяльності;
- суб'єктивна мотивація участі-неучасті в екологічній діяльності.

На думку більшості дослідників, які вивчають різноманітні аспекти соціально-екологічної відповідальності, вирішальним критерієм є практична екологічна діяльність, що пронизує всі інші види діяльності.

У сучасних умовах загострення екологічної ситуації до екологічної діяльності висуваються особливі вимоги:

- відповідність законам і закономірностям функціонування екологічних і соціальних систем;
- поєднання суспільно значущих і особистісно значущих інтересів старшокласників у природоперетворювальній і природоохоронній діяльності;
- у результаті цієї діяльності має відбуватися розширення й поглиблення інтелектуального «багажу» суб'єкта соціально-екологічної відповідальності, екологічна діяльність має трансформуватися у креативну (тобто творчу, створювальну), що базується на стійких екологічних переконаннях.

Сутність соціально-екологічної відповідальності старших школярів проявляється в діалектичній єдності пізнавальної і практичної діяльності по збереженню й оздоровленню навколишнього середовища, тому екологічна діяльність спрямована не на споживання, а на створення, внаслідок чого носить активний творчий характер.

«Особистість не може розвиватися в межах споживання, її розвиток обов'язково передбачає зміщення потреб на створення, яке саме не має меж» [4, с.432].

Набір емпіричних показників, що фіксують факти екологічної діяльності старшокласників, досить об'ємний: від наявності певних екологічних вмінь і навичок (наприклад, підготувати повідомлення або тематичний огляд вказаної проблеми, організувати роботу фенологічного гуртка у молодших школярів і т.д.) до участі в діяльності «зеленого» руху.

Найбільш повне уявлення про характер діяльності юнаків і дівчат можна одержати на основі аналізу такої характеристики, як результат, що відбиває міру розвитку суб'єкта соціально-екологічної відповідальності.

Отже, до показників, які розкривають діяльнісний критерій, необхідно віднести:

- включеність шкільної молоді в екологічну діяльність;
- ступінь сформованості конкретних екологічних вмінь та навичок.

Висновки. Отже, виявлення реального стану соціально-екологічної відповідальності є можливим на основі використання пропонованої системи критеріїв і показників, яка охоплює три взаємопов'язаних компоненти:

- когнітивний (об'єм, рівень і якість знань; ступінь розуміння екологічних проблем);
- ціннісно-орієнтаційний (усвідомлення “внутрішньої” самоцінності природи, сприйняття стану навколишнього середовища, відношення до екологічних проблем і необхідності особистої участі у їх розв'язанні);
- діяльнісний (ступінь особистої участі старших школярів в екологічній діяльності).

Теоретичні положення, обґрунтовані в першому розділі праці, а також виділені критерії і показники склали своєрідний каркас методики дослідження соціально-екологічної відповідальності у шкільної молоді. Ця методика базується на трьох підходах.

1. Системний підхід. Дана проблема знаходиться на стику наукових дисциплін і, як наслідок, методологія дисертаційного дослідження побудована на теоретичних засадах філософії, соціології, психології, педагогіки та інших галузей знань. Системний підхід до дослідження проблеми передбачає використання сукупності різних наукових методів. Використання різноманітних методів забезпечує надійність отриманої інформації, обумовлює різносторонній аналіз об'єкта вивчення.

2. Проблемний підхід. Дослідницький інтерес до питання полягає не в традиційному послідовному описі й структуруванні процесу формування соціально-екологічної відповідальності (при дотриманні відомих компонентів, таких як цільовий, змістовий та ін.), а й в тому, щоб виявити й проаналізувати проблеми, що виникають в процесі формування відповідального відношення у шкільної молоді до навколишнього середовища на сучасному етапі розвитку суспільства, обґрунтувати сукупність умов, які б забезпечували їх вирішення.

3. Диференційний підхід. Методика вивчення соціально-екологічної відповідальності у старшокласників розроблена з урахуванням особливостей і можливостей юнаків і дівчат даного вікового діапазону.

Література:

1. Никонорова Е.В. Экологическое воспитание как фактор формирования социальной ответственности молодого человека. – М.: ВКШ при ЦК ВЛКСМ, 1984. – С.110- 118.
2. Ожогов Ю.П., Никонорова Е.В. Актуальные проблемы формирования у молодежи экологической культуры. – М., 1989. – С.61
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания // Избран. психол. труды: В2-х т. – Т.І. М.: Педагогика, 1980.- 229 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник. – 2-е изд., доп. И перераб. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 432 с.

Автором розглядаються основні показники, згідно з якими можна зробити висновки про реальний стан екологічної підготовки старшокласників. Виділені критерії і показники склали своєрідний каркас методики дослідження соціально-екологічної відповідальності у шкільної молоді.

An author is examine basic indexes pursuant to which it is possible to draw a conclusion about the real state of ecological preparation of senior pupils. Criteria and indexes are selected made original framework of method of research of socially ecological responsibility for school young people.